

LIETUVOS RESPUBLIKOS
VALSTYBĖS SAUGUMO DEPARTAMENTO
2013 m. VEIKLOS ATASKAITA

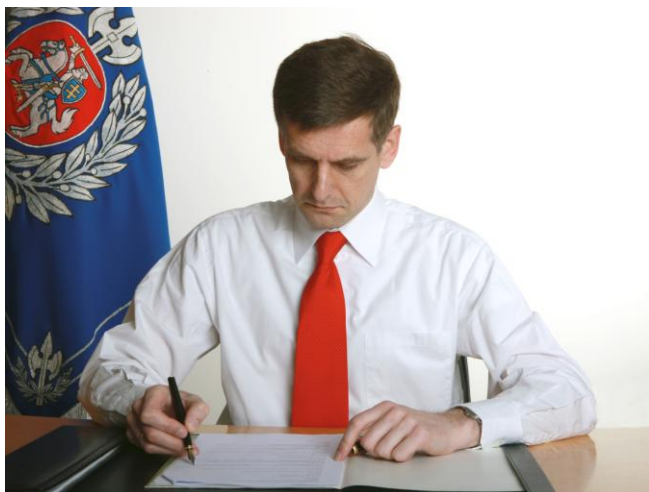

Vilnius
2014 m.

TURINYS

I. VSD direktoriaus žodis.....	3
II. Užbaigta nacionalinės žvalgybos sistemos reforma.....	5
III. Lietuvos pirmininkavimas Europos Sąjungos Tarybai.....	8
VSD pirmininkavimas ES Terorizmo darbo grupei	8
IV. Žvalgyba ir kontržvalgyba	9
Žvalgybos informacijos rinkimas	9
Teismo sankcionuotų veiksmų taikymas	9
V. Grėsmių prevencija	11
Informacijos teikimas sprendimų priėmėjams.....	11
Informacijos teikimas žvalgybos ir teisėsaugos institucijoms.....	11
Išvadų ir konsultacijų teikimas	11
VI. Įslaptintos informacijos apsauga	14
VII. VSD personalas	16
VIII. VSD biudžetas	19
IX. Visuomenės požiūris į Departamento veiklą	21
X. Iš žvalgybos istorijos.....	23
VSD įkūrimo 80-osios metinės.....	23
K.Skučo ir A.Povilaičio byla: naivumas ar išdavystė?.....	26

I. VSD direktoriaus žodis

Ateidamas dirbti į Valstybės saugumo departamentą kaip pagrindinę savo misiją suvokiau šios svarbios Lietuvai institucijos pertvarką. Ji įvyko – jau metus VSD dirba pagal 2013 metais sausio 1 dieną įsigaliojusį Žvalgybos įstatymą.

Apibendrinamas Valstybės saugumo departamento veiklą viešoje, trečiąkart visuomenei pateikiamoje apžvalgoje, paminėsiu svarbiausius 2013-aisiais nuveiktus darbus ir priminsiu veiklos

principus.

Praėjusių metų antrąjį pusmetį Lietuva pirmininkavo Europos Sąjungos Tarybai. Departamento pareigūnai dirbo ES darbo grupėse, pirmininkavimo metu užtikrino diplomatinį ir kontržvalgybinį saugumą. Jų kompetenciją mūsų partneriai įvertino itin gerai. Mūsų darbuotojai atliko ir parengiamąjį mokomąjį darbą. Keli šimtai valstybės institucijų tarnautojų, pareigūnų ir darbuotojų, kurie pirmininkavimo metu vyko į stažuotes Briuselyje, išklausė instruktažų dėl galimų kontržvalgybinių grėsmių.

Pastaruosiu metu aktyviai savarankiškėja Lietuvos energetikos sektorius. Turbūt akivaizdžiausias per pastaruosius 20 metų paraiškos didinti energetinę tiek Lietuvos, tiek Europos bendrijos nepriklausomybę, pirmiausia nuo vieno dujų tiekėjo, energetinį sektorių pavertė įvairių valstybių interesų susidūrimo vieta. Energetinis solidarumas tampa neatsiejamas nuo politinio solidarumo. Kuriama bendra ES energetikos politika glaudžiai siejasi su visuomenių saugumu. Departamentas stebi kintančią situaciją šiame ne tik ekonominę, bet ir politinę galią lemiančiame sektoriuje ir analizę bei prognozes teikia valstybės vadovams.

Priešiškų interesų arena lieka ir informacinė erdvė. Vadinamosios „minkštosios galios“ priemonės naudojamos formuojant neigiamą nuomonę apie perspektyvius energetinius projektus ir keliant abejones Europos Sąjungos perspektyva apskritai. Pastarieji įvykiai Kryme ir juos atspindinti pavaldi nelaisva Rusijos žiniasklaida priminė, kad turime mokėti skaityti viešojoje erdvėje pateikiamą informaciją. Jos stilius bei būdai yra ginklas, kurio naujumą ir poveikumą pripažįsta daugelį metų propagandos veikimo metodus tyrinėję specialistai.

VSD neturi techninių galimybių visiškai užtikrinti komunikacijos saugumą elektroninėje erdvėje. Visuomenė tai ne kartą pastebėjo. Neteisėtais būdais kompromituojami atsakingi pareigūnai. Šio pobūdžio nesaugumą lemia ir mūsų valstybės geografinė padėtis, ir dabartinės technologijos. Belpa priminti jau ne kartą saktą įspėjimą – kiekvienas pilietis turi žinoti, kad beveik viskas, kas paleidžiama į virtualią erdvę, gali būti nuskaityta.

VSD, stengdamasis eiti į viešumą, pateikė visuomenei teismo sankcionuotą žvalgybos informacijos rinkimo veiksmų statistiką. Manau, kad pateikti skaičiai turėjo sumažinti visuotinio sekimo manijos šalininkų entuziazmą. Praeityje tik dėl

žiniasklaidoje pasirodžiusių klaidingų duomenų VSD yra sulaukęs priekaištų be pagrindo.

Kontraversiškai, arba kaip netoleruotinas kišimasis į privatų gyvenimą, vertinama VSD vykdoma prevencija, pavyzdžiui, pokalbiai, kurių metu mūsų pareigūnai dėl esamo pavojaus patekti į nedraugiškos mums valstybės akiratį įspėja kai kuriuos asmenis. Su šia problema susiduria žvalgybos ar saugumo tarnybos ne tik Lietuvoje. Pasilieiname teisę ir toliau informuoti žmones apie galimą jų profesinių gebėjimų, turimos informacijos ar pažinčių panaudojimą priešišku interesų lauke. Surinkę pakankamai faktų ir ateityje informuosime piliečius nepaisydami nei jų visuomeninės padėties, nei užimamų pareigų. Manau, kad kategoriškas atsisakymas bendrauti su oficialiai prisistatančiais Departamento pareigūnais yra pozicija, jau savaime patvirtinanti mažiausiai negeranoriškumą.

Po pirmųjų metų, kai VSD veikė pagal Žvalgybos įstatymą, galiu konstatuoti, kad teisėsaugos funkcijų atskyrimas nuo žvalgybos ir kontržvalgybos išskaidrino VSD veiklą. Grėsmių vertinimas ir baudžiamasis procesas tapo atskirų institucijų kompetencija. Funkcijų atskyrimas, manau, bent iš dalies atpainiojo visuomenės akyse daugeliu atvejų nesusijusių keleto rezonansinių bylų procesus. Laikytai „valstybe valstybėje“ institucijai užduotys yra formuluojamos pagal tiksliai nurodomus aukščiausių valstybės vadovų poreikius. Jie reiškia pageidavimus, kaip ir ką turėtumėm tirti. Gauname informacijos rinkimo užduotis, vykdome jas ir pateikiame rezultatus adresatams. Taip iš Departamento veiklos visiškai pašalinti galimi saviveiklos elementai.

Riba tarp asmens laisvių ir teisių užtikrinimo bei gerbimo ir valstybės funkcijų užtikrinant nusikaltimų ir grėsmių prevenciją yra labai trapi. Naujuoju įstatymu buvo panaikintos kai kurios įstatymų spragos, leidusios klaidingai interpretuoti VSD vaidmenį vykdant nusikaltimų prevenciją.

Manau, kad dabartinis reglamentavimas suteikia VSD pakankamai įrankių šalinti grėsmes. Tačiau, kaip ir visais atvejais demokratinėse šalyse, valstybės institucijos veiksmais visuomenė turi pasitikėti. Pati visuomenė turi suprasti kylančias grėsmes. Tikiuosi, kad Žvalgybos įstatymu įtvirtinta žvalgybos institucijų pareiga teikti visuomenei ataskaitas veiksmingai prisidės prie visuomenės informuotumo apie grėsmes ir jų prevenciją.

Nuo 1990 metų Lietuvos žvalgyba keitėsi, reformavosi, kūrėsi pagal naujus modelius ir iššūkius. Tapus visus vakarietiškus standartus atitinkančia institucija norėtūsi, kad santykis su visuomene tarnybai nebūtų iššūkis. Šį santykį formuoja žmonių pasitikėjimas ir tarnybos atsakomybė, pilietiškumas, lojalumas savo valstybei. Tik taip galima susitelkti siekiant takaus bendrabūvio vieniems su kitais ir su kaimynais vis labiau susisaisčiusiame pasaulyje.

Valstybės saugumo departamento direktorius
Gediminas Grina

II. Užbaigta nacionalinės žvalgybos sistemos reforma

2013 m. sausio 1 d. įsigaliojęs naujos redakcijos Žvalgybos įstatymas užbaigė pirmąją nuo pat Nepriklausomybės paskelbimo konceptualią žvalgybos sistemos pertvarką.

Atskirta žvalgyba, kontržvalgyba ir nusikalstamų veikų tyrimas

Bene svarbiausias šios pertvarkos rezultatas yra tai, kad buvo tiksliai atskirta žvalgyba, kontržvalgyba ir nusikalstamų veikų tyrimas. Vienas teisės aktas suformavo nacionalinę žvalgybos sistemą ir panaikino dviprasmišką Valstybės saugumo departamento (toliau – VSD, Departamentas) vaidmenį – rinkti žvalgybos informaciją ir kartu atlikti teisėsaugos funkcijas.

Tiksliau apibrėžus Departamento paskirtį valstybės valdymo sistemoje, VSD iš esmės įsitvirtino kaip sudėtinė valstybės gynybos, o ne teisėsaugos sistemos dalis.

Atskirta nusikaltimų ir grėsmių prevencija

Viešojoje erdvėje kartais reiškiamą nuomonę, kad pasigendama aktyvių valstybės ar paties VSD veiksmų neutralizuojant tam tikras grėsmes nacionaliniam saugumui. Lietuvos žvalgybos sistemos pertvarka leido aiškiau nustatyti žvalgybos institucijų kompetencijos ribas nusikalstamų veikų ir grėsmių nacionaliniam saugumui prevencijos srityse.

Grėsmės nacionaliniam saugumui ir nusikaltimai yra skirtingi dalykai. Tai, kad asmens veiksmai gali kelti pavojų nacionaliniam saugumui, nereiškia, kad tas asmuo vykdo įstatymais uždraustą veiklą. Demokratinėje valstybėje grėsmių neutralizavimas neatsiejamas nuo visuomenės sąmoningumo. Asmenys gali užsiimti tam tikra veikla, keliančia grėsmę nacionaliniam saugumui to net nesuvokdami, tačiau perspėti atitinkamų valstybės institucijų, turėtų savo veiklą nutraukti. Visuomenė taip pat turi būti brandi ir pilietiška, suvokti tokių asmenų veikimo tikslus. Vienas iš būdų formuoti ir kelti visuomenės bei jos narių sąmoningumą ir pilietiškumą yra teikti jiems informaciją apie priešišku valstybių veiklą ir metodus. Todėl Žvalgybos įstatyme buvo įtvirtinta nuostata, kad Lietuvos žvalgybos institucijos turi pristatyti visuomenei viešas savo veiklos ataskaitas ir grėsmių vertinimus. Tai ne tik užtikrina žvalgybos institucijų informacijos teikimą visuomenei, kiek tai gali daryti slaptoji tarnyba, bet ir sukuria žvalgybos institucijų visuomeninį kontrolės mechanizmą.

Panaikintos įstatymų nuostatų spragos

Iki naujojo Žvalgybos įstatymo egzistavęs teisėsaugos ir žvalgybos informacijos rinkimo funkcijų susiejimas į vieną kai kurių rezonansinių bylų atvejais keldavo nepagrįstų kaltinimų ar įtarimų dėl VSD veiklos. Pavyzdžiui, tai, kad Departamento pareigūnai prokuroro nurodymu išskirtiniais atvejais turėjo bendrauti su Lietuvai nedraugiškų valstybių saugumo tarnybų atstovais, kai kurių asmenų viešumoje būdavo įvertinta kaip savivalė, valstybės interesų nepaisymas ar net išdavystė.

Naujos redakcijos Žvalgybos įstatymas panaikino teisinę dviprasmybę, kai žvalgybos informacijos rinkimą kontroliavo Generalinė prokuratūra, įgyvendinanti Baudžiamojo kodekso (toliau – BK) nuostatas. Iki 2013 m. VSD žvalgybos informaciją

galėjo rinkti iš esmės tik nustačius, kad yra nusikalstamos veikos požymių, o tai nebūtinai sutapdavo su žvalgybos užduotimis ar nacionalinio saugumo apsaugos poreikiais. Su nauju Žvalgybos įstatymu VSD vykdomų veiksmų kontrolę iš Generalinės prokuratūros perėmė teismai, kurie užtikrina, kad VSD veiksmai, susiję su žmogaus teisės į privatų gyvenimą ribojimu, būtų proporcingi kylančiai grėsmei ir surenkamai informacijai. Taip pat buvo aiškiai nustatyti žvalgybos informacijos rinkimo principai, ribos ir tvarka.

Įtvirtinti demokratiniai žvalgybos institucijų veiklos ir kontrolės principai

Naujuoju Žvalgybos įstatymu nacionalinėje žvalgybos sistemoje buvo įtvirtinti Vakarų valstybių žvalgybos institucijų veiklos organizavimo ir reglamentavimo principai – žmogaus teisių ir laisvių gerbimas, VSD atirbojimas nuo dalyvavimo politikoje, žvalgybos informacijos rinkimo ir teisėsaugos funkcijų atskyrimas, VSD, kaip grėsmes nacionaliniam saugumui identifikuojančios valstybės struktūros, statusas.

Sankcionuoti žvalgybos informacijos rinkimo veiksmai

Šiame kontekste reikėtų patikslinti kartais viešai skelbiamą nuomonę, kad priėmus naująjį Žvalgybos įstatymą VSD tapo „nebekontroliuojamas“, nes žvalgybos veiksmai nebėra prižiūrimi prokurorų.

Pažymėtina, kad senos redakcijos Žvalgybos įstatymas nenumatė ne tik prokurorų vaidmens sankcionuojant žvalgybos informacijos rinkimo veiksmus, bet ir jokių žvalgybos informacijos rinkimo būdų. Naujos redakcijos Žvalgybos įstatyme yra tiksliai apibrėžti žvalgybos informacijos rinkimo būdai ir nustatyta, kad VSD žvalgybos informaciją renka teismo sankcionuojamais veiksmais. Be to, atkreiptinas dėmesys, kad žvalgybos informacija renkama atsižvelgiant į grėsmes nacionaliniam saugumui, o tai, kaip minėta, dažniausiai neturi nieko bendra su nusikalstama veikla.

Tačiau pareiga tirti nusikaltimus VSD liko ir įsigaliojus naujam Žvalgybos įstatymui. Tik VSD nebegali vykdyti kriminalinės žvalgybos tokiu įvairiai interpretuotinu pagrindu kaip „grėsmė nacionaliniam saugumui“. Žvalgybos įstatymas tiksliai nustato, pagal kokius konkrečius baudžiamojo kodekso straipsnius žvalgybos institucijos gali vykdyti kriminalinę žvalgybą (teisėsaugos funkciją), kurią įstatymų nustatyta tvarka kontroliuoja prokuroras.

VSD gali vykdyti kriminalinės žvalgybos tyrimą dėl:

- valstybės perversmo organizavimo ar dalyvavimo jame (BK 114 str.);
- padėjimo kitai valstybei veikti prieš Lietuvos Respubliką – jos konstitucinę santvarką, suverenitetą, teritorijos vientisumą, gynybos ar ekonominę galią (BK 118 str.);
- šnipinėjimo (BK 119 str.);
- antikonstitucinių grupių ar organizacijų, kurios siekia neteisėtu būdu pakeisti Lietuvos valstybės konstitucinę santvarką, kėsinosi į jos nepriklausomybę ar teritorinį vientisumą, kūrimo ar dalyvavimo jų veikloje (BK 121 str.);
- viešų raginimų smurtu pažeisti Lietuvos Respublikos suverenitetą – pakeisti jos konstitucinę santvarką, nuversti teisėtą valdžią, kėsintis į jos nepriklausomybę ar teritorinį vientisumą (BK 122 str.);
- valstybės paslaptį sudarančios informacijos atskleidimo, praradimo ar neteisėto disponavimo (BK 124, 125 ir 126 str.);

- tarnybos paslaptį sudarančios informacijos atskleidimo, pagrobimo ar kitokio neteisėto įgijimo (BK 296 ir 297 str.).

Išlaikyta VSD veiklos apimtis ir funkcijos

Seimui priėmus naująjį Žvalgybos įstatymą viešojoje erdvėje taip pat ne kartą buvo skelbta nuomonė apie „sužlugdytą“, „neįgalų“ arba „nieko neveikiantį“ Departamentą. Tačiau tiksliai nustatius žvalgybos ir kontržvalgybos vykdymo pagrindus buvo sustiprinta žvalgybos institucijų kontrolė ir atskaitomybė tiek tiesiogiai jas kontroliuoti įgaliotoms valstybės institucijoms, tiek visuomenei. Įsigaliojus naujam Žvalgybos įstatymui VSD neatsisakė ir neperdavė nė vienos savo veiklos srities kitoms institucijoms. VSD veiklos apimtis ir sritys liko nepakitusios, pasikeitė tik veikimo forma ir procedūros. Buvo griežtai atribotos žvalgybos informacijos rinkimo ir teisėsaugos funkcijos.

VSD ir toliau vykdo kovos prieš terorizmą funkciją, tačiau spręstinas tarpinstitucinio koordinavimo klausimas

Pažymėtina, kad dar 2011 m. Seimui nusprendus panaikinti VSD teisę vykdyti ikiteisminius tyrimus, policijai iš viso buvo perduotas vieno ikiteisminio tyrimo, susijusio su terorizmu, vykdymas. Žvalgybos įstatyme įtvirtinti demokratiniai žvalgybos institucijos veiklos principai neleidžia VSD tiesiogiai formuoti valstybės politikos tam tikroje srityje, todėl VSD siūlo pakeisti Nacionalinio saugumo pagrindų įstatymo nuostatą, kad Departamentas koordinuoja kitų valstybės institucijų kovą su terorizmu. Pažymėtina, kad šios formalios įstatymo nuostatos pakeitimas niekaip nepakeis VSD ir toliau vykdomos terorizmo prevencijos.

Vyriausybinių ryšių centro pavaldumo pakeitimas

Žvalgybos sistemos pertvarkos metu buvo pakeistas Vyriausybinių ryšių centro, kaip Lietuvos Respublikos Vyriausybės įsteigtos įstaigos, pavaldumas. Pagrindinis šios įstaigos pavaldumo pakeitimo tikslas buvo sustiprinti valstybės saugumo ir gynybos interesams naudojamų elektroninių ryšių tinklų ir informacinių sistemų saugumą, sumažinti įslaptintos informacijos pažeidžiamumo riziką ir patikėti vykdyti šią funkciją vienai institucijai – Krašto apsaugos ministerijai. VSD ir toliau vykdys žvalgybos ir kontržvalgybos užduotis valstybės valdymui skirtų elektroninių ryšių tinklų įrengimo, eksploataavimo ir jų kriptografinės bei kitokios apsaugos srityje.

III. Lietuvos pirmininkavimas Europos Sąjungos Tarybai

2013 m. VSD aktyviai prisidėjo prie Lietuvos pirmininkavimo Europos Sąjungos Tarybai dalyvaudamas darbo grupių veikloje ir užtikrindamas diplomatinę ir kontržvalgybinę saugumą.

VSD pirmininkavo ES Tarybos Terorizmo darbo grupei (toliau – TWG), Europos žvalgybos tarnybų Kovos su terorizmu grupei. VSD atstovai dalyvavo bendroje veikloje kartu su Užsienio reikalų ministerija užtikrinant pirmininkavimą ES Tarybos terorizmo (tarptautinių aspektų) darbo grupei COTER. VSD atstovai taip pat dalyvavo A13 darbo grupės veikloje, organizavo ir vykdė pirmininkavimui užtikrinti skirtus susitikimus ir renginius Lietuvoje bei užsienyje.

Lietuvos pirmininkavimo ES Tarybai metu VSD vykdė diplomatinio ir kontržvalgybinio saugumo funkciją. Tai buvo būtina padidėjus priešišku užsienio žvalgybos ir saugumo tarnybų dėmesiui Lietuvai ir Europos Sąjungai pirmininkavimo metu. Su ES ir NATO šalių žvalgybos ir saugumo tarnybomis nuolat keistasi kontržvalgybine informacija apie potencialias grėsmes. Šiais klausimais taip pat buvo bendradarbiaujama su ES institucijomis: ES Tarybos sekretoriatu, Europos Komisija, Europos išorės veiksmų tarnyba (EIVT) ir EIVT Žvalgybos analizės centru.

VSD pirmininkavimas ES Terorizmo darbo grupei

Svarbiausias Lietuvos pirmininkavimo TWG tikslas buvo pasirengti atnaujinti ES Strategiją dėl kovos su radikalizacija ir verbavimu teroristinei veiklai. Pirmininkavimo metu Lietuva surengė diskusijas radikalizacijos ir teroristų verbavimo prevencijai svarbiais klausimais: šaunamųjų ginklų panaudojimas terorizmo tikslais, žiniasklaidos ir interneto įtaka radikalizacijai ir teroristų verbavimui, informacijos apie teroristų keliones panaudojimas kovos su terorizmu tikslais. Kovos su radikalizacija ir verbavimu teroristinei veiklai klausimu Lietuva taip pat išplatino klausimyną. ES valstybių narių atsakymų pagrindu parengtas pasiūlymų apibendrinimas pateiktas EK, besirengiančiai atnaujinti ES Kovos su radikalizacija ir verbavimu teroristinei veiklai strategiją.

Žiniasklaidos ir interneto įtakos radikalizacijai bei teroristų verbavimui klausimu buvo surengta TWG diskusija dėl ES Ryšių su žiniasklaida strategijos atnaujinimo. Jos metu Lietuvos iniciatyva buvo sutarta, kad ši strategija neturėtų būti atnaujinama kaip atskiras dokumentas, o būtų integruota į atnaujintą ES Strategiją dėl kovos su radikalizacija ir verbavimu teroristinei veiklai. Tokią poziciją leido suformuluoti ES valstybių narių atsakymai į Lietuvos parengtą klausimyną dėl ES Ryšių su žiniasklaida strategijos taikymo nacionaliniame lygmenyje.

Prancūzijos prašymu Lietuva surengė TWG diskusiją apie Šengeno informacinės sistemos panaudojimo galimybes, siekiant nustatyti užsienio kovotojų judėjimą. Pažymėtina, kad po TWG diskusijos, Europos Komisijos duomenimis, Šengeno informacinėje sistemoje SIS-II valstybių narių skelbiamų įspėjimų apie asmenis skaičius išaugo 56 procentais.

IV. Žvalgyba ir kontržvalgyba

Žvalgybos informacijos rinkimas

Žvalgybos ir kontržvalgybos veiklą Departamentas vykdo pagal Valstybės gynimo tarybos, kuriai vadovauja Respublikos Prezidentas, patvirtintus žvalgybos informacijos poreikius ir įvertinus nacionaliniam saugumui kylančias grėsmes. Atsižvelgdamas į 2013 m. Lietuvai reikšmingus vidaus ir užsienio politikos procesus, tokius kaip pirmininkavimas ES Tarybai ir Rytų partnerystės iniciatyva, Lietuvos ateičiai svarbių energetikos projektų vykdymas, Departamentas rinko žvalgybinę informaciją, reikalingą Lietuvos saugumo, užsienio ir ekonominę politiką formuojantiems ir vykdančioms valstybės pareigūnams bei institucijoms.

2013 m. svarbūs tyrimai buvo vykdomi siekiant išsiaiškinti grėsmes, susijusias su regiono valstybių stabilumu ir įtaka Lietuvai, Lietuvos siekiu turėti būtinus energetinius išteklius ir įgyvendinti energetikos projektus, užsienio valstybių įtaka Lietuvos tautinėms bendruomenėms, kairiuoju ir dešiniuoju ekstremizmu, terorizmu, užsienio šalių įtaka Lietuvos informaciniam sektoriui.

VSD kontržvalgybos veikla buvo organizuota daugiausia dėmesio ir resursų skiriant Rusijos ir Baltarusijos žvalgybos ir saugumo tarnybų veiklai prieš Lietuvos interesus. Vykdamas kontržvalgybinius tyrimus, buvo nustatyta ir neutralizuota priešiška užsienio valstybių žvalgybos tarnybų veikla – bandymai verbuoti Lietuvos Respublikos piliečius ar kitaip įgyti nacionaliniam saugumui reikšmingos informacijos, kuri nėra laisvai prieinama, o kartais net įslaptinta.

Lietuvos atžvilgiu priešišką veiklą itin aktyviai vykdo su diplomatine priedanga Rusijos ambasadoje, Rusijos prekybos atstovybėje ir Generaliniame konsulate Klaipėdoje veikiančios Rusijos žvalgybos tarnybų darbuotojai. Pasinaudodami diplomato statusu ir garantijomis šie žvalgybos ir saugumo tarnybų darbuotojai renka juos dominančią informaciją apie Lietuvą ir jos partnerius.

2013 m. VSD sėkmingai plėtojo dvišalius ir daugiašalius ryšius su užsienio valstybių žvalgybos ir saugumo tarnybomis užtikrindamas nacionaliniam saugumui reikšmingos informacijos gavimą.

Teismo sankcionuotų veiksmų taikymas

Lietuvos Respublikos įstatymai VSD žvalgybos pareigūnams suteikia įgaliojimus, leidžiančius brautis į privačią žmogaus gyvenimo erdvę, kartais pažeidžiant asmens laisves ir teises. Tačiau tokius veiksmus Departamentas atlieka tik pagal motyvuotą apygardos teismo nutartį. Vadovaudamasis teismo nutartimi VSD gali:

- stebėti ir fiksuoti asmens susirašinėjimą ir kitokį susižinojimą;
- patekti į asmens būstą, kitokias patalpas ar automobilius;
- slapta paimti ar apžiūrėti dokumentus ir daiktus;
- gauti informaciją apie elektroninius ryšius bei stebėti bet kokias asmenų finansines operacijas.

Tokius veiksmus teismas sankcionuoja įvertinęs jų pagrįstumą atsižvelgiant į ieškomą žvalgybinę informaciją ir galimą žalą nacionaliniam saugumui.

2013 m. VSD atliko 2201 teismo sankcionuotą veiksma 1822 asmenų atžvilgiu¹. Iš šių 1822 asmenų 872 yra Lietuvos Respublikos piliečiai, 905 – ne Lietuvos Respublikos piliečiai, 38 – juridiniai asmenys, 7 yra galiniai įrenginiai, kurių savininkas nežinomas.

Departamentas yra įpareigotas užtikrinti, kad pareigūnai nepiktnaudžiautų suteiktais įgaliojimais ir naudotų juos tik vadovaudamiesi įstatymais. Departamentas vykdo vidaus tyrimus, esant įtarimui ar asmens skundai, kad VSD pareigūnai pažeidė įstatymus ar vidaus tvarką.

2013 m. VSD buvo atlikta 12 tarnybinių tyrimų dėl pareigūnų ir darbuotojų galimų tarnybinių nusižengimų. Keturiems VSD žvalgybos pareigūnams ir darbuotojui skirtos tarnybinės (drausminės) nuobaudos.

Asmenys dėl žvalgybos pareigūnų veikslių, pažeidžiančių žmogaus teises ir laisves, vykdam žvalgybą ir kontržvalgybą taip pat gali kreiptis į Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierius. Tiesa, 2013 m. Seimo kontrolieriai tokių skundų dėl VSD pareigūnų veikslių negavo. 2013 m. Departamentas išnagrino 131 piliečių ir 13 organizacijų pareiškimus ar prašymus, taip pat 112 įstaigų ar organizacijų paklausimų. Pareiškimuose dominavo skundai dėl galimai pažeidžiamų fizinių asmenų teisių, prašymai pateikti informaciją apie pačius pareiškėjus, kitus asmenis ir VSD veiklą.

¹ Asmenų ir teismo sankcionuotų veikslių skaičiai yra skirtingi, nes kai kurių asmenų atžvilgiu buvo sankcionuoti keli veiksmai pagal skirtingus Žvalgybos įstatymo punktus.

V. Grėsmių prevencija

Informacijos teikimas sprendimų priėmėjams

Pagal surinktą žvalgybos informaciją VSD rengia žvalgybos produktus apie iš užsienio ir šalies viduje kylančius rizikos veiksnius, pavojus ir grėsmes. Žvalgybos produktai nuolat teikiami valstybės vadovams ir nacionalinį saugumą užtikrinančioms institucijoms, formuojančioms grėsmes mažinančią vidaus ir užsienio politiką:

- Respublikos Prezidentui;
- Seimo Pirmininkui, Seimo Nacionalinio saugumo ir gynybos komitetui, Seimo Užsienio reikalų komitetui;
- Ministrui Pirmininkui, užsienio reikalų, energetikos, susisiekimo ir kitiems ministrams;
- kitoms valstybės institucijoms.

Nacionalinį saugumą užtikrinančioms institucijoms Departamentas taip pat teikia metinį rizikos veiksnių, pavojų ir grėsmių nacionaliniam saugumui ir valstybės interesams vertinimą. Juo remiantis gali būti planuojama valstybės užsienio ir vidaus bei saugumo politika, grėsmių prevencijos būdai ir priemonės.

Departamentas siekia geriau suprasti žvalgybos produktų vartotojų poreikius ir sužinoti jų nuomonę apie Departamento teikiamos žvalgybos informacijos kokybę, todėl atlieka jų apklausas. 2013 m. apklausoje norėta išsiaiškinti, kokią informaciją ir kaip dažnai žvalgybos produktų vartotojai norėtų gauti, ar VSD pateikiama informacija yra naudinga jų darbe – priimant sprendimus, suvokiant situaciją ar teikiant pasiūlymus vadovybei, ar VSD pateikiama informacija jiems atrodo išsami, aiški ir savalaikė. Pareikšdami savo nuomonę ir pateikdami pasiūlymus sprendimų priėmėjai leidžia tobulinti Departamento rengiamus žvalgybos produktus ir pateikti tokią informaciją, kokios reikia sprendimų priėmėjams ar jų patarėjams.

Informacijos teikimas žvalgybos ir teisėsaugos institucijoms

Departamentas, gavęs informacijos apie galimas grėsmes, kurios nepatenka į VSD kompetenciją, arba apie nusikalstamas veikas, šią informaciją perduoda atitinkamoms institucijoms. Žvalgybos informacija gali būti perduota Antrajam operatyvinių tarnybų departamentui prie Krašto apsaugos ministerijos. Informacija apie galimas nusikalstamas veikas perduodama teisėsaugos institucijoms pagal kompetenciją, pavyzdžiui, Specialiųjų tyrimų tarnybai, Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybai ar Generalinei prokuratūrai. Šios institucijos sprendžia, ar pradėti galimos nusikalstamos veikos tyrimą, ir taip galiausiai medžiaga gali būti atiduota teismui.

Išvadų ir konsultacijų teikimas

Kita svarbi VSD veiklos kryptis – teikti teisės aktuose numatytas išvadas ir konsultacijas valstybės institucijoms ir taip užtikrinti grėsmių nacionaliniam saugumui, kylančių pačiose įvairiausiose valstybės veiklos srityse, prevenciją. VSD, teikdamas išvadas ir konsultacijas, saugo Lietuvos Respubliką nuo šnipinėjimo, ekstremizmo, terorizmo ir masinio naikinimo ginklo platinimo grėsmių. Taip užtikrinama, kad

asmenys, kurie gali kelti grėsmę Lietuvos Respublikos saugumui, nepatektų į Lietuvos teritoriją, patalpas, kuriose saugoma slapta informacija, ir negalėtų eiti atsakingų pareigų.

Daugiausia išvadų ir konsultacijų Departamentas teikia pagal įstatymo dėl užsieniečių teisinės padėties nuostatas. 2013 m. VSD teikė išvadas ir konsultavo Migracijos departamentą prie Vidaus reikalų ministerijos, ar užsieniečiai, kuriems numatoma suteikti arba pratęsti leidimus gyventi Lietuvos Respublikoje ar suteikti Lietuvos Respublikos vizą, gali kelti pavojų valstybės saugumui. 2013 m. VSD išnagrino 20 169 užsieniečių kreipimusis. Net 628 užsieniečių prašymų VSD pasiūlė netenkinti.

	VSD išvados	Neigiamos išvados
Užsieniečių migracija	20169	628
Valstybės tarnautojų reputacija	2045	2
Diplomatinio personalo ir užsienio žurnalistų akreditacija	1789	3
Pilietybės suteikimas	1769	10
Asmenų patikimumas	1115	13
Apdovanojami asmenys	384	3
Kitais klausimais	1852	4

Lietuvos valstybės tarnybos įstatyme numatyta, kad valstybės tarnautojo pareigas gali eiti tik nepriekaištingos reputacijos asmenys. Vadovaudamasis šia nuostata VSD teikė valstybės institucijoms informaciją, ar asmenys, priimami į valstybės tarnautojo pareigas ar siunčiami mokytis į Lietuvos policijos mokyklą, Pasieniečių mokyklą ir Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo fakultetą, nedalyvauja įstatymais uždraustų organizacijų veikloje. 2013 m. buvo pateikta informacija dėl 2045 asmenų. Departamentas nustatė, kad 2 iš jų buvo uždraustų organizacijų nariai.

Užsienio reikalų ministerijai tikrinant įstatymų nustatyta tvarka akredituojamus asmenis, VSD savo ruožtu tikrina, ar tokio asmens akreditavimas nekeltų grėsmės nacionaliniam saugumui, ar asmuo nėra su priedanga dirbantis užsienio valstybės žvalgybos ar saugumo institucijos darbuotojas. 2013 m. Departamentas ministerijai pateikė 1789 išvadas, neigiamos išvados buvo pateiktos dėl 3 asmenų.

Sprendžiant klausimą dėl pilietybės suteikimo, Departamentas teikia informaciją, ar asmuo, kuriam numatoma suteikti pilietybę, rengėsi, kėsinosi ar padarė tarptautinius nusikaltimus, nusikalstamas veikas prieš Lietuvos Respubliką. 2013 m. tokia informacija buvo teikiama Pilietybės komisijai, policijos komisariatų migracijos skyriams ir Migracijos departamentui. VSD pateikė išvadas dėl 1769 asmenų, iš jų – dėl 10 asmenų VSD išvados buvo neigiamos.

Pagal kompetenciją vykdydamas Lietuvos Respublikos korupcijos prevencijos įstatymų nuostatas, 2013 m. VSD Specialiųjų tyrimų tarnybai pateikė 1115 išvadų apie asmenis, siekiančius eiti arba einančius pareigas valstybės ar savivaldybės įstaigose. VSD teikia informaciją, pagal kurią vertinamas asmens patikimumas. Tokiu būdu gali būti mažinama korupcijos pasireiškimo tikimybė valstybės ar savivaldybės įstaigose. VSD išvados dėl 13 asmenų buvo neigiamos.

Lietuvos Respublikos Prezidentūros kanceliarijai ir Lietuvos valstybės apdovanojimų tarybai dėl apdovanojimui teikiamų kandidatų pateiktos 384 išvados, iš jų – 3 neigiamos.

2013 m. VSD informaciją pagal įstatymuose ir poįstatyminiuose teisės aktuose numatytą kompetenciją dėl asmenų, siekiančių eiti ar einančių tam tikras pareigas, patikimumo teikė ir kitoms valstybės ir visuomenėms institucijoms:

- Muitinės departamentui prie Finansų ministerijos pateiktos 236 išvados, iš jų – 1 neigiama;
- Vadovybės apsaugos departamentui prie Vidaus reikalų ministerijos pateikta 81 išvada, iš jų – 2 neigiamos.

423 kartus informaciją VSD teikė pagal Lietuvos Respublikos Lietuvos banko ir Draudimo įstatymus, iš jų 1 išvada buvo neigiama. Šiais atvejais VSD teikia išvadas, pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos draudimo priežiūros komisijai kilus įtarimams, kad draudimo įmonės akcijos, užsienio valstybės draudimo įmonės indėlis ar jos filialo garantinis fondas gali būti apmokėti pinigais, kurių kilmė yra neteisėta.

Be išvardytų, kitoms kompetentingoms institucijoms įstatymų nustatyta tvarka VSD pateikė 1112 išvadų dėl fizinių ar juridinių asmenų keliamos grėsmės valstybės saugumui. Nė vienu iš šių atvejų grėsmė nebuvo nustatyta.

2013 m. išaugo beveik visoms institucijoms VSD teiktų išvadų ir konsultacijų skaičius. Bendras neigiamų išvadų, nustatant galimas grėsmes nacionaliniam saugumui, skaičius, palyginti su 2012 m., padidėjo beveik pustrėčio karto.

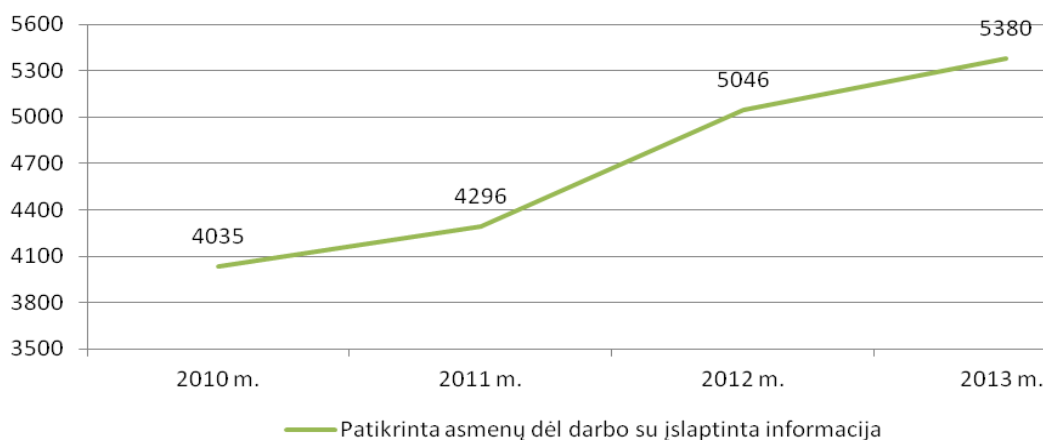
VI. Įslaptintos informacijos apsauga

Įslaptintos informacijos apsaugą užtikrina įslaptintos informacijos apsaugos reikalavimų laikymasis, prevencinis darbas su asmenimis, kurie susipažįsta ir dirba su įslaptinta informacija, ir kontržvalgybinė veikla, kuria siekiama užtikrinti, kad įslaptintos informacijos neteisėtai neįgytų užsienio valstybių žvalgybos ir saugumo tarnybos ar kiti subjektai. Be kontržvalgybinės veiklos, Departamentui yra pavesta kontroliuoti, kaip įgyvendinama įslaptintos informacijos apsaugos politika ir kaip laikomasi įslaptintos informacijos apsaugos reikalavimų. Atlikdamas šią funkciją Departamentas tikrina valstybės institucijas, asmenis ir įmones.

33 000 – tiek asmenų Lietuvoje turi leidimus dirbti ar susipažinti su įslaptinta informacija, iš jų –

25 000 – su valstybės paslaptimi

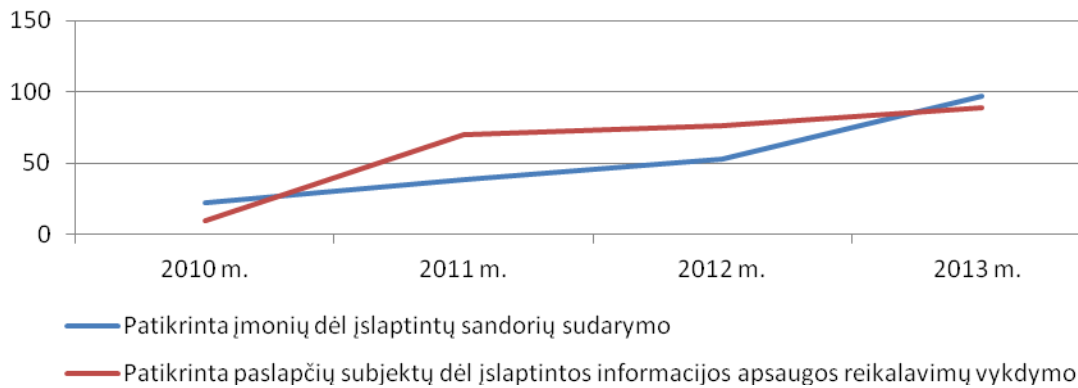
VSD darbo apimtis, susijusi su įslaptintos informacijos apsauga, nuolat auga. Kiekvienais metais dėl patikimumo pažymėjimo kreipiasi vis daugiau asmenų ir įmonių. Nuo 2010 m. patikrintų įmonių skaičius padidėjo beveik 5 kartus. 2013 m. VSD tikrino 5380 asmenų, pretenduojančių dirbti ar susipažinti su įslaptinta informacija, 15 asmenų Departamentas nerekomendavo suteikti leidimų dirbti su įslaptinta informacija. VSD taip pat tikrino 97 juridinius asmenis, pretenduojančius gauti įmonės patikimumą patvirtinančią pažymėjimą, iš jų – vienam nerekomenduota suteikti patikimumą patvirtinančio pažymėjimo.

VSD sustiprino ir valstybinių institucijų kontrolę. Nuo 2010 m. patikrinimų, kaip valstybės institucijos laikosi įslaptintos informacijos apsaugos reikalavimų, skaičius išaugo net 9 kartus.

Kontroliuodamas, ar tinkamai užtikrinama Lietuvos Respublikos įslaptintos informacijos apsauga, 2013 m. Departamentas atliko 89 patikrinimus paslapčių subjektuose. Taip pat patikrinta paslapčių subjektams priklausanti 51 patalpa, siekta

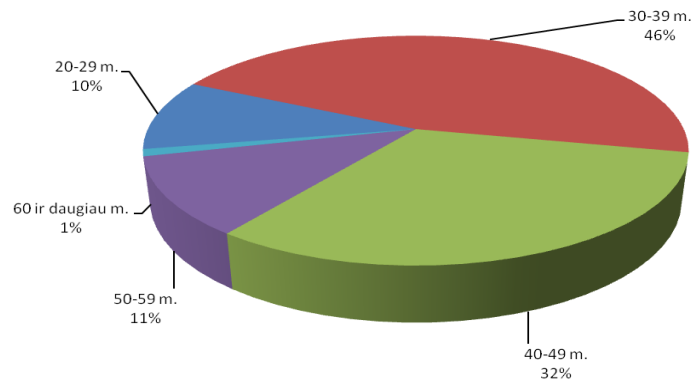
išsiaiškinti, ar jos tinkamos saugoti Lietuvos Respublikos įslaptintą informaciją. Lygiai taip pat Departamentas kontroliuoja, ar tinkamai saugoma ES, NATO ir užsienio valstybių Lietuvai perduota įslaptinta informacija. Vykdydamas šią funkciją Departamentas atliko 8 patikrinimus ir įvertino 13 paslapčių subjektams priklausančių patalpų. Atsižvelgdamas į patikrinimų metu nustatytas aplinkybes, Departamentas pateikė rekomendacijas dėl įslaptintos informacijos saugojimo. Paslapčių subjektai ir rangovai (subrangovai) ėmėsi šalinti nustatytus trūkumus.

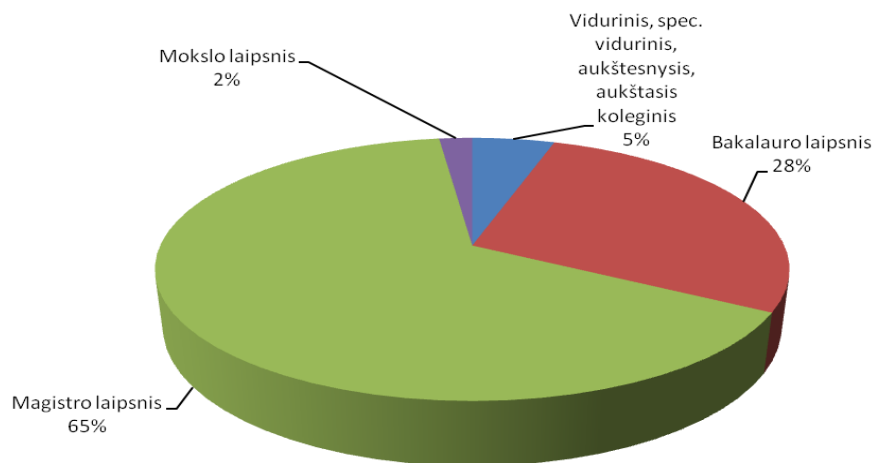
2013 m. Departamentas surengė mokymus įslaptintos informacijos apsaugos klausimais Seimo kanceliarijos, Energetikos ministerijos darbuotojams, teisėjams ir prokurorams.

VII. VSD personalas

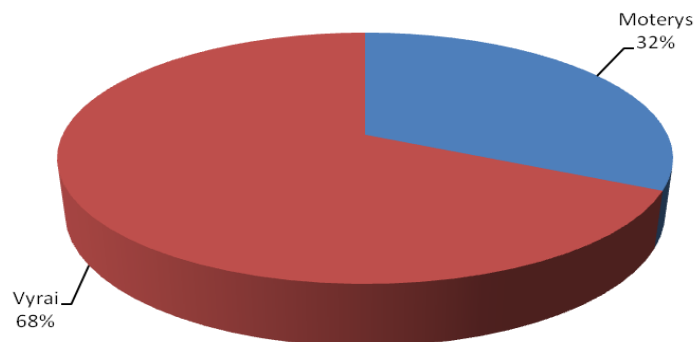
VSD dirba labai įvairių sričių ekspertai – žvalgybos, kontržvalgybos, stebėjimo, analizės, administravimo ir kiti. Šiuo metu didžiąją dalį VSD personalo – 46 proc. – sudaro 30–39 m. pareigūnai.

Didžioji dalis – 65 proc. – VSD žvalgybos pareigūnų turi magistro laipsnį, dar 2 proc. yra įgiję daktaro laipsnį.

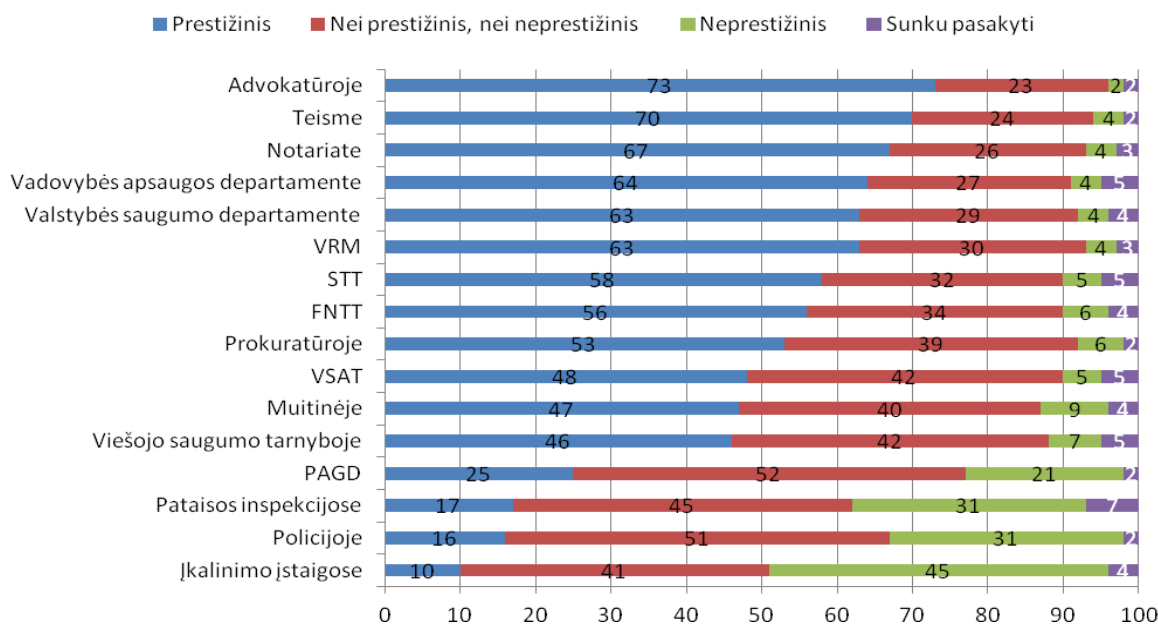
Vyrų ir moterų santykis išlieka panašus kaip ir anksčiau – 68 proc. vyrų ir 32 proc. moterų.

2013 m. VSD darbuotojų skaičius žymiai nekito, nors norinčių įsidarbinti Departamente skaičius kasmet nuosekliai auga. Galima pažymėti, kad 2013 m. 60 proc. atrankoje į tarnybą dalyvavusių asmenų buvo iki 29 metų amžiaus. Tai rodo didesnę šio amžiaus žmonių pasitikėjimą ir motyvaciją dirbti VSD.

Vidaus reikalų ministerijos 2011 m. inicijuoto sociologinio tyrimo „Lietuvos gyventojų požiūris į teisėsaugos institucijas ir teismus bei viešojo saugumo situacijos suvokimas“ duomenimis², net 63 proc. respondentų mano, kad darbas VSD yra gerbiamas ir prestižinis. Pasak tyrėjų, toks procentas beveik nekinta pastaruosius keletą metų.

Ar darbas šiose institucijose yra gerbiamas (prestižinis)?

2013 m. buvo peržiūrėta personalo atrankos sistema, siekiant į VSD pritraukti gabių, motyvuotų, valstybei lojalių asmenų. Daug dėmesio buvo skirta žmogiškųjų išteklių politikai formuoti ir žmogiškųjų išteklių valdymo strategijai, siekiant VSD paversti modernia organizacija, daug dėmesio skiriančia personalo adaptacijai ir integracijai, profesiniam ugdymui, karjeros planavimui ir veiklos valdymui. Šiuo tikslu pradėtos keisti ir tobulinti įvairios žmogiškųjų išteklių valdymo ir administravimo procedūros, nustatyti nauji personalo politikos uždaviniai. Šiais pokyčiais siekiama ne tik efektyvinti VSD veiklą ir padėti siekti institucijos strateginių tikslų, bet taip pat formuoti pozityvų ir patrauklų Departamento, kaip valstybinės institucijos, įvaizdį.

Žvalgybos pareigūnams būtinų įgūdžių ir kompetencijos turinčių žmonių darbo rinkoje nėra, tokių specialistų Lietuvoje niekas neruošia, priešingai nei, pavyzdžiui, teisėsaugos institucijoms. Pareigūnų mokymo ir kvalifikacijos tobulinimo klausimą Departamentas sprendžia pats, todėl naujų žvalgybos pareigūnų parengimas, kol įgyjama reikiama kvalifikacija ir veiklos įgūdžiai, užtrunka iki penkerių metų. Nauji žvalgybos pareigūnai specialiuosius įgūdžius pamažu įgyja tarnybos metu, taip pat

² Tuo metu VSD buvo traktuojamas kaip viešojo saugumo srities dalis.

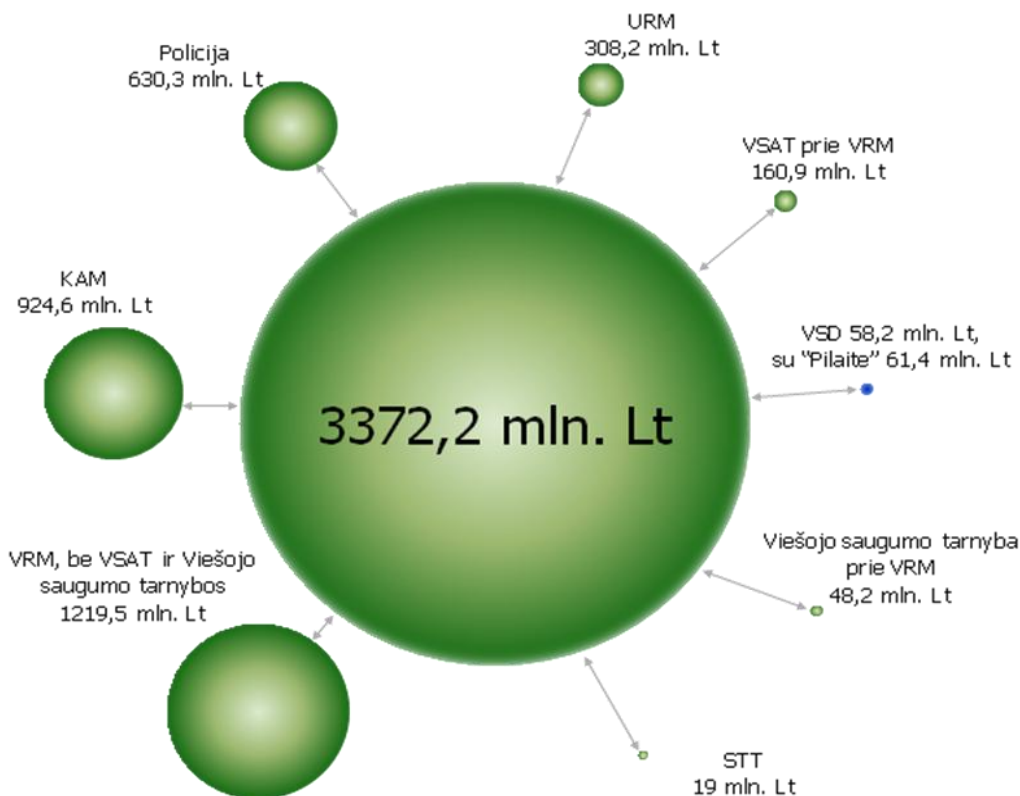
Departamentas parengia mokymo programas, skirtas tobulinti žvalgybos pareigūnų kvalifikaciją ir ugdyti darbui reikalingą kompetenciją, rengia vidinius mokymus.

2013 m. buvo tęsiama aukštesniojo lygmens vadovų rotacija. Darbuotojai taip skatinti įgyti naujų įgūdžių ir kompetencijos atliekant naujas funkcijas, skatintas ir jų kūrybiškumas, novatoriškumas, norėta, kad pareigūnai įgytų daugiau žinių apie Departamento veiklą apskritai. 2013 m. pabaigoje Departamente buvo likę tik 4 padalinių vadovai, einantys tas pačias pareigas ilgiau nei penkerius metus.

VIII. VSD biudžetas

VSD biudžetas 2013 m. išliko 2005 m. lygio ir buvo kiek mažesnis negu 2012 metais. Didžioji dalis skirto finansavimo buvo sunaudota esamam VSD personalui išlaikyti: darbo užmokesčiui, socialinio draudimo įmokoms, pensijoms ir socialinėms išmokoms. Neišvengiamai didėjo infrastruktūrai išlaikyti skirtos išlaidos.

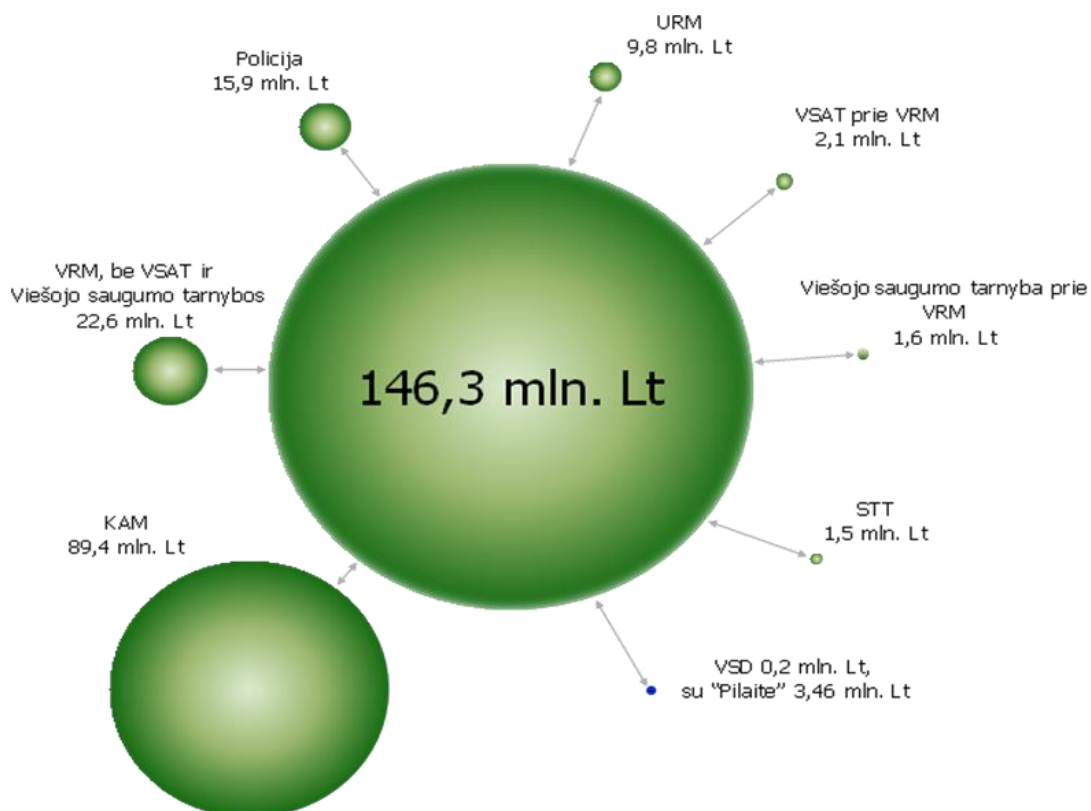
Palyginti su kitomis nacionalinių saugumą vykdančiomis institucijomis, VSD 2013 m. biudžetas buvo kiek didesnis nei, pavyzdžiui, Viešojo saugumo tarnybos, tačiau mažesnis nei Valstybės sienos apsaugos tarnybos ir kitų institucijų.

Šaltinis: Lietuvos Respublikos 2013 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas 2012 m. gruodžio 20 d. Nr. XII-65; institucijų 2013-2015 m. strateginiai veiklos planai, prieinami institucijų interneto svetainėse.

2013 m. buvo atlikti minimalūs VSD centrinio pastato Pilaite's prospekte statybos bei projektavimo darbai. Iš viso iki 2013 m. pabaigos naujojo pastato statybai buvo išleista 123,8 mln. litų. 2014–2017 m. investuojant apie 60,2 mln. litų, pastatas galėtų būti pripažintas tinkamu naudoti ir pradėtas eksploatuoti. Naujasis NATO žvalgybos ir kontržvalgybos tarnyboms keliamus reikalavimus atitinkantis Departamento pastatas ne tik padėtų užtikrinti sklandų darbą, bet ir leistų išvengti išlaidų, susijusių su neefektyvių pastatų Vilniuje išlaikymu ir nuoma.

2013 m. VSD investicijoms buvo skirta apie 3,5 mln. litų.

Šaltinis: Lietuvos Respublikos 2013 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas 2012 m. gruodžio 20 d. Nr. XII-65; institucijų 2013-2015 m. strateginiai veiklos planai, prieinami institucijų interneto svetainėse.

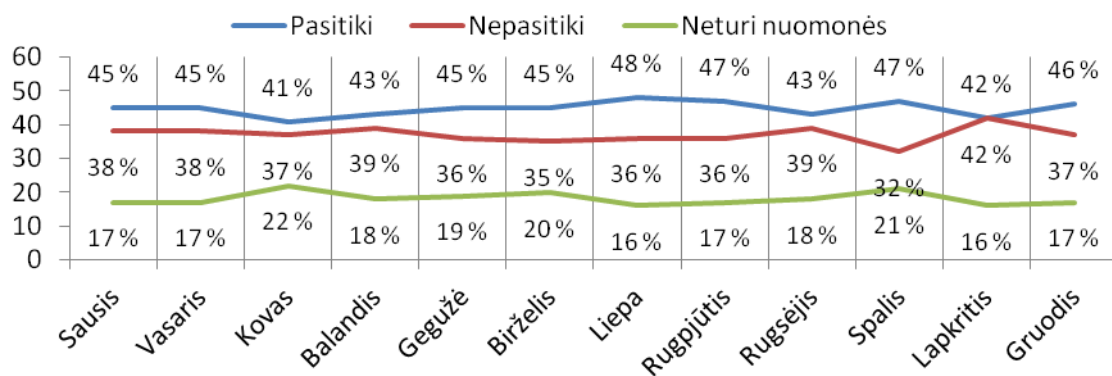
Departamentas nuo 2012 m. sausio 19 d. yra įregistruotas kaip paramos gavėjas. Iš 2012 m. VSD gautų lėšų iš 2 proc. gyventojų pajamų mokesčio 2013 m. buvo įsigyta techninė įranga žvalgybos ir kontržvalgybos užduotims vykdyti. 2013 m. VSD iš 2 proc. gyventojų pajamų mokesčio surinko 5275,53 litų.

IX. Visuomenės požiūris į Departamento veiklą

Su Departamentu, skirtingai nei su policija, priešgaisrine gelbėjimo tarnyba ar teismais, dauguma žmonių tiesiogiai nesusiduria. Nuomonė apie VSD veiklą dažniausiai susidaroma iš žiniasklaidos pranešimų ir politikų pasisakymų. Pastarieji dažnai kaltina Departamentą būtais ir nebūtais dalykais. VSD paprastai laikosi nuostatos nekomentuoti įvairių nuomonių, o faktų pakomentuoti dažnai negali dėl valstybės paslapčių. Tačiau kai kritikuojant faktai iškraipomi, kai jie atrenkami neobjektyviai, būtina atkreipti visuomenės dėmesį į skleidžiamą dezinformaciją. Čia ypatingą vaidmenį galėtų suvaidinti Lietuvos Respublikos Seimo Nacionalinio saugumo ir gynybos komitetas, kaip VSD parlamentinę priežiūrą tiesiogiai vykdamasis Seimo komitetas.

Departamento darbas turi būti nepastebimas, bet veiksmingas. VSD, skirtingai nei dauguma kitų valstybės institucijų, nesistengia būti kuo labiau matomas viešojoje erdvėje ir užsakomosioms publikacijoms neskiria nė lito.

Nepaisant to, visuomenė Departamentą vertina pakankamai palankiai. Visuomenės nuomonės apklausa rodo, kad daugiau piliečių pasitiki Valstybės saugumo departamentu (48 proc. 2013 metų liepą), nei juo nepasitiki (36 proc.).

Lietuvos naujienų agentūros ELTA užsakymu 2013 m. atlikta „Baltijos tyrimų“ apklausa

Sklandžiai Departamento veiklai būtinas visuomenės pasitikėjimas. VSD užsakymu 2014 m. vasario mėnesį „Vilmorus“ atliko Departamento vertinimo Lietuvos gyventojų apklausą. Džiugina, kad VSD pasitiki, dažniau nei kitos visuomenės grupės, jauni, iki 29 metų asmenys (47 proc.). Bet apklausa parodė, kad visuomenė nesupranta VSD veiklos – 58 proc. žino, kad VSD yra institucija, reikalinga nacionaliniam saugumui užtikrinti. Tačiau nemažai žmonių (37 proc.) sieja VSD su finansinių ir korupcinių nusikaltimų prevencija ir tyrimu, nors tai yra Specialiųjų tyrimų tarnybos kompetencija. Taip pat apklausa parodė, kad Lietuvos visuomenė dar mažai supranta apie VSD veiklą ir įgaliojimus veikti šalies viduje ir užsienyje.

Tos pačios apklausos duomenimis, 56 proc. respondentų mano, kad Departamento veikla yra per daug įslaptinta. VSD, siekdamas pateikti daugiau informacijos apie savo veiklą, šiemet pristato dvi viešas ataskaitas. Pirmojoje, skelbtoje kovo mėnesį, kalbėta apie Departamento nustatytas grėsmes nacionaliniam saugumui, o šioji skirta VSD veiklos 2013 m. apžvalgai. Toks VSD atskaitomumas visuomenei įtvirtintas pernai įsigaliojusiam Žvalgybos įstatyme. Šių Departamento dokumentų

tikslas – informuoti Lietuvos piliečius apie Lietuvai ir Lietuvos žmonėms kylančias grėsmes, skatinti piliečių domėjimąsi šiomis aktualijomis, sąmoningumą, leisti susidaryti aiškesnį vaizdą apie Departamento veiklą. Tai prisideda prie Valstybės saugumo stiprinimo ir leidžia VSD efektyviau vykdyti savo funkcijas.

X. Iš žvalgybos istorijos

VSD įkūrimo 80-osios metinės

2013 m. birželio 1-ąją Valstybės saugumo departamentas minėjo institucijos įkūrimo 80-metį. Šią dieną 1933 m. įsigaliojo vidaus reikalų ministro Stepono Rusteikos įsakymas, kuriuo Kriminalinės policijos valdyba buvo pervadinta ir reorganizuota į Valstybės saugumo departamentą. Šiuo įsakymu Valstybės saugumo tarnyba buvo aiškiai atskirta nuo Kriminalinės policijos.

Jubiliejinės sukakties proga Departamento delegacija pagerbė tarpukario Lietuvos saugumo departamento direktoriaus Augustino Povilaičio atminimą ir padėjo gėlių prie bareljefo ant namo Kauno Žaliakalnyje, kuriame iki sovietų okupacijos gyveno VSD vadovas.

Istorinėje Lietuvos Respublikos Prezidentūroje Kaune VSD įkūrimo jubiliejui paminėti buvo eksponuojami Lietuvos centriname valstybės archyve rasti istoriniai dokumentai apie Valstybės saugumo departamento įkūrimą ir veiklą, vyko vieša konferencija-diskusija „Valstybės saugumo departamentas 1933–2013 metais. Žvalgybos ir saugumo tarnybos vieta Valstybės sąrangoje“. Konferencijoje dalyvavo Seimo narys istorikas Arvydas Anušauskas, istorikas docentas Algirdas Jakubčionis, Lietuvos vyriausiasis archyvaras Ramojus Kraujelis, Lietuvos centrinio valstybės archyvo direktorius Dalius Žižys, signataras Saulius Pečeliūnas, buvęs VSD vadovas Mečys Laurinkus ir VSD direktorius Gediminas Grina.

Aptariant 80 metų Departamento kūrimosi kelią grįžta į pradžių pradžią. M.Laurinkus priminė prieškarinę situaciją: „Trūko žmonių, pajėgumų, žinių, bet buvo labai daug entuziazmo ir tą nesunku pajusti bent kiek domintis tuo laikotarpiu. /.../ tai buvo tas šturmo laikotarpis, kuris sutelkia žmones.“ Tąsa ir telkiamasis liko svarbūs 1991-aisiais, kai Departamentas vėl kurtas po 50 metų valstybės nebuvimo, kai į tą kūrimosi procesą jungėsi žmonės be patirties, priešingų ideologinių nuostatų. Tik

susikūrusiame Departamente įvyko lūžis, kai didelė dalis buvusių KGB darbuotojų iš Departamento tiesiog išėjo pareiškę, kad negalės dirbti su Baliu Gajausku. Jis buvo asmuo, ilgiausiai kalėjęs sovietiniuose lageriuose, iš vidaus pažinęs tą sistemą, jai tarnavusius žmones. Baimintasi žodžio saugumas Departamento pavadinime, nes jis žmonių sąmonėje asocijavosi tik su sovietinėmis represijomis ir persekiojimu. Jau 1991-aisiais, anot buvusio direktoriaus, pasidomėjus Vakarų (labiausiai Vokietijos, JAV) žvalgybos tarnybų patirtimi, ėmė ryškėti šiuolaikiška saugumo institucijos koncepcija: „Šiuolaikinė žvalgyba ir kontržvalgyba yra pirmosios pagalbininkės formuoti užsienio ir vidaus politikai.“ Signataras S. Pečeliūnas, džiaugdamašis jaunais veidais, studentais, atėjusiais į šį minėjimą, visus ragino būti pilietiškus ir aktyviai reikšti nuomonę apie Departamento veiklą: „Juk visi tie departamentai, ir anoj Lietuvoj, ir dabar – gimė iš ginčų.“ Jis pakvietė pasidomėti dar nesena Departamento istorija, kuri jauniems istorikams atskleistų paslapčių. Pavyzdžiui, kodėl per vieną parą buvo apsispręsta pakeisti po B. Gajausko atėjusį direktorių Petrą Plumpą, nors iš vakaro prezidentas A. Brazauskas patikino, kad jis gali, pasikeitus valdžiai, dirbti toliau. Per trumpą darbo laikotarpį P. Plumpa numatė keletą principų, kurie šiai institucijai yra esminiai – ši struktūra turi aiškiai pasirinkti tris, daugiausia keturias darbo kryptis. Ir glaudžiai dirbti su partneriais, keisdamasi informacija ir dalyvaudama bendrose operacijose.

Dabartinis VSD vadovas G. Grina apibendrina VSD patirtį. Jo manymu, tik Valstybė nusprendžia, koku metu koks Saugumo departamentas yra reikalingas ir kokios funkcijos yra aktualiausios. 1933-aisiais situacija buvo gynybinė. 1990-aisiais Departamentą reikėjo kurti vėl iš pradžių, tačiau pagal modernius Vakarų valstybių modelius. „Dabar, praėjus dvidešimčiai metų, nuo sausio 1-osios mes turime naują įstatymą, iš esmės padedantį tam tikrą tašką filosofiniuose ieškojimuose.“

Minint Valstybės saugumo departamento jubiliejų už pavyzdingą tarnybą pasižymėjimo ženklais buvo apdovanoti žvalgybos pareigūnai.

Vidaus Reikalų Ministerio
Įsakymas Nr. 30.

Kaunas, 1933 m. birželio mėn. 28 d.

1 §.

Skelbiu Jo Ekselencijos Pono Respublikos
Prezidento akta:

„ Respublikos Prezidento aktas Nr. 545.

Pasirūmęs Lietuvos Valstybės Konstitucija
(350) ir Vidaus Reikalų Ministerio teikimu (1933 m. bir-

100

želio mėn. 16 d. Nr. 1112), Kriminalinės Policijos Di-
rektorius Jonas Statkus atleidžiu iš eismo parei-
gų ir paskiriu Valstybės Saugumo Departamento
Direktoriumi nuo 1933 m. birželio mėn. 1 dienos.

Kaunas, 1933 m. birželio mėn. 20 d.

(Pas) A. Smetona, Respublikos Prezidentas, (pas) Pul-
kininkas Rusterka, Vidaus Reikalų Ministeris. ”

2 §.

Nuo š. m. birželio mėn. 1 d. skiriam:

1. Valstybės saugumo policijos viršininku - Augustina
Povilaitis (XV katėg.);
2. Kriminalinės policijos viršininku - Petras Pamačiai-
tis (XIV katėg.);
3. Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Šiaulius
apygardos viršininku - Jpolita Jauškevičius (XIII katėg.);
4. Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Panevėžio
apygardos viršininku - Vladas Paragis (XII katėg.);
5. Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Marijam-
polės apygardos viršininku - Stasys Čėnkis (XIII katėg.);
6. Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Ukmergės
apygardos viršininku - Juozas Švobas (XII katėg.);
7. Valstybės saugumo policijos Klaipėdos apygardos vir-
šininku - Jonas Karlauskas (XIII katėg.);
8. Valstybės saugumo policijos Kauno apygardos virši-
ninku - Karis Matulis (XIII katėg.);
9. Kriminalinės policijos Kauno apygardos viršininku -
Petras Vitulskis (XII katėg.).

Pastaba: valst. saug. d-to direktoriaus reportas Nr. 14882.

Už Vid. Reikalų Ministerio
5

K.Skučo ir A.Povilaičio byla: naivumas ar išdavystė?

Aras LUKŠAS

Kovo viduryje Kauno istorinėje prezidentūroje paminėtos paskutinio nepriklausomos Lietuvos vidaus reikalų ministro Kazio Skučo 120-osios gimimo metinės. Šis Vyriausybės narys drauge su Valstybės saugumo departamento (VSD) vadovu Augustinu Povilaičiu 1940-ųjų birželį buvo pirmosios sovietų okupacijos aukos.

Vidaus reikalų ministras K.Skučas tarp paskutinės nepriklausomos Lietuvos Vyriausybės (1939 11 21-1940 06 17) narių. Iš kairės: krašto apsaugos ministras K.Musteikis, ministras pirmininkas A.Merkys, teisingumo ministras A.Tamošaitis, prezidentas A.Smetona, finansų ministras Ernestas Galvanauskas, ministro pirmininko pavaduotojas Kazys Bizauskas, Užsienio reikalų ministras J.Urbšys, Susisiekimo ministras Jonas Masiliūnas, švietimo ministras Kazimieras Jokantas, žemės ūkio ministras Juozas LCVA nuotrauka.Kaunas, 1939 m. lapkričio 22 d. LCVA nuotraukos

Prisiminkime, kaip ir kodėl šiuos du valstybės veikėjus savi politikai atidavė tiesiai priešui į rankas.

1940 metų birželio 15-oji. Pirma valanda nakties. Laikinoji sostinė ramiai miega – niekas nenumano, ką po trumpos šiltos vasaros nakties atneš gaivus birželio rytas.

Tik prezidentūra plieskia į tamsą visais langais. Nerimas, baimė, ryžtas, bejėgiškumas, viltis ir neviltis – visi įmanomi jausmai tvyro posėdžių salėje, kurioje ką tik pasirodė prezidentas Antanas Smetona. Tylomis pasisveikinęs jis pakviečia visus sėstis, prisideda popirosą. Stoja ilga nejauki tylą. Galiausiai sutrynęs peleninėje nuorūką prezidentas informuoja kabineto narius, jog ką tik iš Maskvos gauta telegrama, kurioje išdėstyti nauji Maskvos reikalavimai, į juos kuo greičiau reikia atsakyti.

Dabar ateina premjero Antano Merkio eilė. Liūdnu ir netvirtu balsu jis supažindina Vyriausybės narius su ultimatumu išdėstytais reikalavimais: „Pirma. Nedelsiant atiduoti teismui vidaus reikalų ministrą generolą Skučą ir saugumo departamento direktorių Povilaitį, kaip tiesioginius provokacinių veiksmų prieš sovietų kariuomenės įgulas Lietuvoje kaltininkus. Antra. Nedelsiant sudaryti Lietuvoje tokią Vyriausybę, kuri būtų pasirengusi ir pajėgi užtikrinti, kad Sovietų Sąjungos ir Lietuvos savitarpio pagalbos sutartis bus garbingai vykdoma, o sutarties priešai bus ryžtingai sudrausminti. Trečia. Nedelsiant užtikrinti laisvą sovietų kariuomenės dalinių praleidimą į Lietuvos teritoriją, garantuoti jų paskirstymą svarbiausiuose Lietuvos centruose taip, kad jų pakaktų užtikrinti savitarpio pagalbos sutarties vykdymą ir užkirsti kelią provokacijoms prieš sovietų įgulas Lietuvoje.” Atsakyti į ultimatumą reikalaujama iki 10 valandos ryto, tačiau svarbiausia, kad ir koks bus atsakymas iš Kauno, sovietų kariuomenė vis tiek įžengs į Lietuvą.

A. Smetona pasiruošęs svarstyti tik vieną iš trijų ultimatumo punktų – naujos Vyriausybės sudarymą. Teisti K. Skučo ir A. Povilaičio jis nesutiksiąs, nes šie nieko bloga Lietuvai nepadare. Apie sovietų dalinių įsileidimą negali būti nė kalbos, o jei šie mėgins veržtis, būtina pasipriešinti ginklu.

Paaukoti savųjų

K. Skučo ir A. Povilaičio galvų Maskva reikalavo jau seniai – kur kas seniau, nei įvesti į Lietuvą milžinišką papildomą Raudonosios armijos kontingentą ar pakeisti šalies Vyriausybę. Atleisti vidaus reikalų ministrą ir VSD vadovą – tokią sąlygą per derybas

Maskvoje Lietuvos premjerui A. Merkiui iškelė SSRS užsienio reikalų ministras Viačeslavas Molotovas jau birželio 7 dieną. Reikalavimas buvo pakartotas dar tris kartus – birželio 9, 11 ir 12 dienomis. Mėgindama nuraminti vis garsiau riaumojančią mešką, Lietuvos Vyriausybė priėmė K. Skučo atsistatydinimą, o birželio 13-ąją atleido A. Povilaitį. Deja, to buvo maža – pajutęs kraujo skonį, raudonasis žvėris jau kitą dieną iškelė naujas sąlygas – K. Skučas ir A. Povilaitis turi būti suimti ir teisiami. Tai ir tapo pirmuoju jau minėtu birželio 14-osios ultimatumo punktu.

Gen. K. Skučas

A. Povilaitis

Kodėl sovietai reikalavo būtent šių dviejų valstybės pareigūnų galvų? Ogi todėl, kad 1939 metų spalio 10-ąją pasirašiusi su SSRS savitarpio pagalbos bei Vilniaus ir jo srities perdavimo Lietuvai sutartis, Lietuva išipareigojo išileisti į savo teritoriją 20 tūkst. Raudonosios armijos karių. Šie daliniai tapo Trojos arkliu – dabar Maskvai reikėjo preteksto galutinai okupuoti ir aneksuoti mūsų valstybę. Taigi SSRS ėmė kaltinti vidaus reikalų ministrą K.

Skučą ir jam pavaldaus VSD direktorių A. Povilaitį sovietų karių grobimu ir jų žudymu. Remdamasi šiais iš piršto laužtais faktais Maskva ruošėsi gelbėti saviškius.

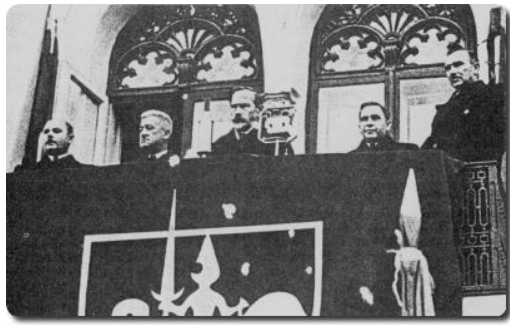
Po ilgų debatų ministrų kabineto dauguma, nepaisydami A. Smetonos ir kai kurių ministrų pasipriešinimo, sutiko besąlygiškai priimti sovietų ultimatumą ir ėmė uoliai vykdyti pirmąjį jo punktą. Tą patį rytą teisingumo ministras Antanas Tamošaitis ir ministras pirmininkas A. Merkys pasirašė įsakymą suimti K. Skučą ir A. Povilaitį.

Tuo pat metu Lietuvos nepaprastasis ir įgaliotasis ambasadorius Maskvoje Ladas Natkevičius ir Lietuvos užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys, atvykę pas SSRS užsienio reikalų liaudies komisarą V. Molotovą, informavo jį apie tokį Lietuvos Vyriausybės sprendimą. Po susitikimo Lietuvos pareigūnai nusiuntė į Kauną šifruotą telegramą, kurioje nurodė, kad į Lietuvą bus atsiųstas ypatingasis Maskvos įgaliotinis, be kurio sutikimo Lietuvos valdžia negalinti nė piršto pajudinti. (Netrukus paaiškėjo, kad tokiu įgaliotiniu paskirtas NKVD vadovo Lavrentijaus Berijos pavaduotojas Vladimiras Dekanozovas.)

"Gal dar telegrafuokime, kad Skučas ir Povilaitis niekur nebėgtų. Ko jiems bijotis teismo? Jei pabėgs, tai bus kaip ir primetamos jiems kaltės pripažinimas", – pasiūlė savo viršininkui L. Natkevičius.

"Telegrafavome... Tokie naivūs dar buvome... Vis dar manėme, jog, nepaisant visko, Lietuva išliks nepriklausoma valstybė. Natkevičius spėliojo jai ano meto Mongolijos statusą. Manėme, kad Lietuvos teismas savame krašte svarstys Skučo ir Povilaitio bylą. (...) O ar kas girdėjo apie kokį jų teismą? Ir net apie jų likimą? Dingo NKVD labirintuose kaip į vandenį įkiritę", – vėliau liūdnai prisiminė J. Urbšys.

Taip K. Skučas ir A. Povilaitis tapo atpirkimo ožiais, skubiai paaukotais, mėginant permaldauti ginklais žvanganantį priešą. Tokį sprendimą Lietuvos Vyriausybė priėmė nepaisydama sveikos nuovokos ir fakto, jog, nepriklausomai nuo Kauno atsakymo, Raudonoji armija vis tiek būtų įžengusi į mūsų šalį. Kas tai? Naivumas? Kvailumas? Bailumas? Ar išdavystė? O gal viskas kartu?

Vidaus reikalų ministras K.Skučas (pirmas iš dešinės) su Vyriausybės nariais Vilniaus grąžinimo Lietuvai iškilmėse prezidentūros balkone. Iš kairės: ministras pirmininkas Jonas Černius, Seimo pirmininkas Konstantinas Šakenis, prezidentas A.Smetona, teisingumo ministras A.Tamošaitis. Kaunas, 1939 m. spalio 11 d.

prieš A.Merkio ir J. Urbšio, užsienių reikalų ministerio iššaukimą į Maskvą. Tada su Merkiais apžiūrint jų ūkio laukus Skučas, kaip pastebėjau, kiek susijaudinęs Merkiui įrodinėjo, kad sovietų priekabės Lietuvai gali labai liūdnai baigtis. Su tokia mano vyro nuomone Merkys nenorėjo sutikti."

Galima spėti, kad A. Merkys nenorėjo sutikti su tuo, ko širdies gilumoje labai bijojo. Vėliau, sovietams okupavus Lietuvą, vis dar formaliai nepriklausomos valstybės premjeras klusniai vykdys visus Josifo Stalino emisaro V. Dekanozovo nurodymus. Deja, nei Lietuvos, nei jo tai neišgelbės.

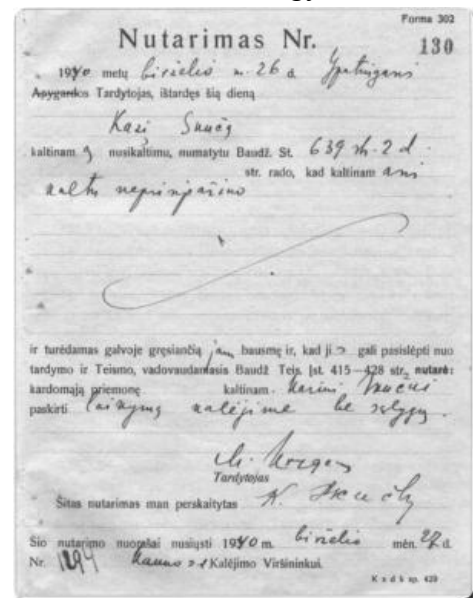
Penktosios kolonos priešai

Grįžkime prie K. Skučo ir A. Povilaičio ir pamėginkime suprasti, kodėl sovietai būtent šiuos Lietuvos pareigūnus pasirinko pirmosiomis savo aukomis. Jau minėjome, kad tapti atpirkimo ožiais jiems priklausė pagal pareigas – juk būtent jų vadovaujamos institucijos neva organizavusios Raudonosios armijos karių grobimus bei kitokias provokacijas.

Tačiau, matyt, būta ir kitų priežasčių. Ir K. Skučo, ir A.Povilaičio, 20 gyvenimo metų atidavusio kovai su Kremliaus penktąja kolona, turėjo nekęsti tiek J. Stalino aplinka, tiek iš pagrindžio pradėję lišti Lietuvos komunistai.

Tam, kad suprastume, kodėl sovietai dar iki Lietuvos okupacijos K.Skučą ir A.Povilaičių laikė mirtiniais ir nesutaikomais savo priešais, turėtume prabėgomis peržvelgti kai kuriuos šių valstybės pareigūnų biografijos faktus.

K.Skučas, 1915-aisiais mobilizuotas į carinės Rusijos kariuomenę ir kovojęs Pirmojo pasaulinio karo frontuose Rumunijoje, į Lietuvą grįžo 1918 metų birželį su pirmuoju iš Voronežo išvykusių lietuvių ešelonu. Apsigyvenęs Dauguose, jis ėmė organizuoti pirmuosius lietuviškos milicijos būrius, o netrukus buvo paskirtas Alytaus miesto komendantu.

Vyriausiojo Tribunolo ypatingojo tardytojo M.Krygerio pasirašytas nutarimas dėl kardamosios priemonės K.Skučui pritaikymo.

1919-ųjų sausio 15 dieną K.Skučas įstojo savanoriu į kuriamos Lietuvos kariuomenės I

pėstininkų pulką, kuris kovojo su bolševikais Dzūkijoje, o vėliau – Ukmergės frontuose.

Baigęs Vytauto Didžiojo karininkų ir Aukštesniųjų kariuomenės viršininkų kursus, 1924 metų rugsėjį K. Skučas skiriamas Generalinio štabo valdybos Operacijų skyriaus viršininku, po dvejų metų – Kauno įgulos komendantu, o nuo 1928-ųjų – II divizijos vadu ir Kauno įgulos viršininku.

Nuo 1934 metų gegužės pulkininkas K. Skučas skiriamas į diplomatinę tarnybą ir ketverius metus eina Lietuvos karo atašė Maskvoje pareigas. Lietuvos karininkas turėjo galimybę pažinti Rusijos bolševikus ne vien kovų frontuose. Tad nieko nuostabaus, jog 1940-aisiais, sovietams svaidantis kaltinimais ir grasiniais, Lietuvos karininkas, kitaip nei daugelis lietuvių politikų, neturėjo jokių iliuzijų, kad su Kremliumi įmanoma dėl ko nors susitarti.

1925 metų kovo 27 dieną išėjęs į atsargą brigados generolas K. Skučas paskirtas vidaus reikalų ministru. Šias pareigas jis ėjo ir A. Merkio kabinete.

Ne mažesnę Kremliaus ir vietos bolševikų neapykantą turėjo užsitarnauti ir ilgametis Lietuvos saugumo karininkas A. Povilaitis, kuris saugumo struktūrose tarnavo 20 metų, iš jų 9 metus ėjo vadovo pareigas. Būtent šis pareigūnas 1928-1933 metais tapo vienu iš svarbiausių politinio sekimo ir kontržvalgybos, organizatorių, o kaip žinome, vienas pagrindinių politinio sekimo tikslų buvo kova su antilietuvišku (komunistiniu ir nacistiniu) pogrindžiu ir priešišku valstybių penktąja kolona. 1934 metų rugsėjį, reorganizavus saugumo tarnybą³ jis buvo paskirtas VSD vadovu ir šias pareigas ėjo iki pat mūsų aptariamų įvykių 1940-ųjų birželį.

Bėgti iš Lietuvos neketino

Taigi reikalavimas, kad abu valstybės pareigūnai būtų nedelsiant atleisti iš pareigų ir atiduoti teismui, tapo pirmuoju Kremliaus ultimatumo Lietuvos Vyriausybei punktu. Lietuvos valdžia pirmąją reikalavimo dalį nuolankiai įvykdė dar iki galutinio ultimatumo – K. Skučas ir A. Povilaitis buvo atleisti dar birželio 13 dieną. Beliko juos suimti.

Apie tokį sprendimą abu vyrai žinojo, tad galėjo nesunkiai išsigelbėti – pasitraukti į Vokietiją, kol Lietuvos dar nepasiekė sovietų tankai. Tačiau tokia galimybė nė vienas jų nepasinaudojo. "Nebėgsiu. Išbėgus man, kiti turės atsakyti. Aš ir Povilaičiui pasakiau, kad nebėgtų. Kaip bus, taip palieku", – pareiškė K. Skučas prezidentui A. Smetonai, kuris patarė savo Vyriausybės ministrui skubiai gelbėti save ir savo šeimą.

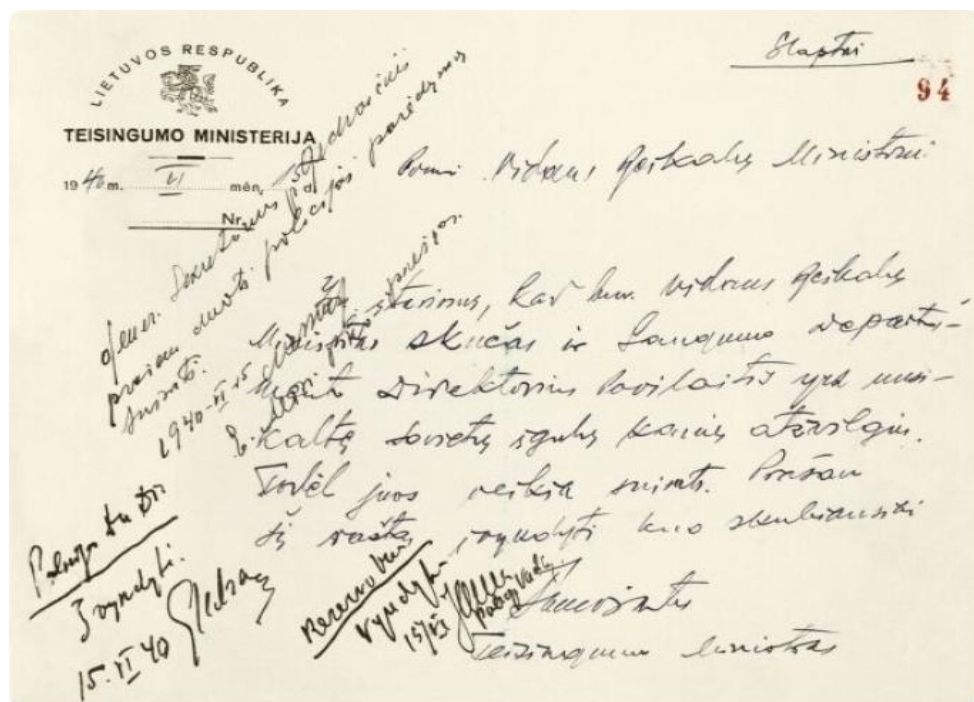
Tiesa, savo šeimų neišvengiamam susidorojimui K. Skučas ir A. Povilaitis palikti neketino. Birželio 15-osios rytą dviem automobiliais visi išvyko į Tauragės apskrities Pašvenčio miestelį, kur gyveno A. Povilaičio brolis. Nuo čia iki Vokietijos sienos – vos keli kilometrai.

Reikia pažymėti, jog abu pareigūnai iš Kauno išvyko su A. Merkio žinia ir buvo davę jam garbės žodį, kad be Vyriausybės leidimo sienos nekirs. Popietė nuėjęs į Pašvenčio paštą, K. Skučas mėgino prisiskambinti A. Merkiui, kad praneštų, kur esąs. Tačiau visi Vyriausybės telefonai tylėjo.

Tuomet K. Skučas iš pasienio policijos posto susisiekė su VSD budėtoju ir nurodė jam informuoti kabineto vadovą apie abiejų vyrų buvimo vietą. Tai buvo klaida. Tylintys

³ VSD pastaba: 1933 m. birželio 1 d. įsigaliojo vidaus reikalų ministro Stepono Rusteikos įsakymas, kuriuo Kriminalinės policijos valdyba buvo pervadinta ir reorganizuota į Valstybės saugumo departamentą.

Vyriausybės kanceliarijos telefonai turėjo būti suprasti kaip signalas trauktis. Tačiau sulaužyti duoto garbės žodžio Lietuvos karininkai negalėjo.

Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 1940 m. birželio 15 d. raštas vidaus reikalų ministrui dėl vidaus reikalų ministro K.Skučio ir VSD direktoriaus A.Povilaičio suėmimo.

Kodėl K. Skučiai taip ir nepavyko visą dieną prisiskambinti nė vienu Vyriausybės telefonu ir aptarti galimo pasitraukimo į Vokietiją, paaiškėjo apie septintą valandą vakaro. Kaip viename nesename interviu prisiminė A. Povilaičio dukterėčia Birutė, maždaug tuo metu Pašvenčio mokyklos kieme, kur buvo apsistojęs K. Skučas, pasirodė automobilis su keliais ginkluotais policininkais. Iššokę iš automobilio, pareigūnai apsupo VSD vadą ir nukreipė į jį šautuvus.

Visą šią sceną matė ir brolio sodyboje esantis A. Povilaitis. Jis liepė žmonai slėptis miltų dėžėje, o savo sūnų ir kitus sodyboje tuomet buvusius vaikus skubiai išsiuntė į mišką, neva rinkti uogų. Pats pareigūnas suprato, kad yra savųjų išduotas, ir pasileido Šventosios upelio link, kuriuo ėjo Lietuvos ir Vokietijos siena. Deja, kelią jam pastojo dar vienas šautuvu ginkluotas policininkas. Ir vis dėlto A. Povilaitis turėjo galimybę prasiveržti sienos link, jei tik pats būtų panaudojęs turimą ginklą. Tačiau pareigūnas taip ir neiššovė – panaudoti ginklą prieš įsakymą vykdančią policininką jam tiesiog nepakilo ranka.

Taip vyrai atsidūrė saviškių nelaisvėje. Abudu buvo įkalinti Pašvenčio mokykloje, prie jų lovų kiaurą naktį budėjo ginkluoti policininkai. Apie dešimtą ryto, atvykus pasienio policijos baro viršininkui Simui Bobeliui, pareigūnai buvo išvežti į Kauną ir atsidūrė VI forte įsikūrusiame Kauno komendantūros Karo kalėjime.

Tą pačią dieną apie septintą valandą vakaro į Kauną atskrido naujas faktinis Lietuvos šeimininkas L. Berijos įgaliotinis V. Dekanozovas. Sužinojęs, kad A. Povilaitis ir K. Skučas jau suimti, jis nurodė nedelsiant nuvežti jį į VI fortą – Lietuvos duobkasy norėjo asmeniškai įsitikinti, kad pirmasis ultimatumo punktas tikrai įvykdytas.

Kitą dieną įkalintus pareigūnus aplankė saviškiai: A. Povilaičio postą užėmęs Matas Mickis (netrukus sutiksiantis įeiti į marionetinę "liaudies vyriausybę"), Kauno karo komendantas Jurgis Bobelis ir Policijos departamento direktorius Kazys Svilas. Apie ką

šie pareigūnai kalbėjosi su išduotais kolegomis, tiksliai nežinome. Galime tik spėlioti, jog bandė juos nuraminti – esą jokio nusikaltimo jie nepadarė, tad lietuviško teismo jiems nesą ko bijoti.

Ar okupuojamos Lietuvos pareigūnai tikrai tikėjo, kad suimtieji sulauks teisingumo? Ar tikėjo tuo ir pats okupantų pastumdėliu tapęs ministras pirmininkas A.Merkys? Gal ir taip, tačiau tokioms viltims buvo lemta sudužti vos po kelių dienų.

Bejėgis Justas Paleckis

Tiesa, pradžioje atrodė, kad K.Skučui ir A.Povilaičiui tikrai nenutiks nieko blogo. Perkeltus į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą suimtuosius apklausęs Vyriausiojo Tribunolo ypatingasis tardytojas Matas Krygeris padarė išvadą, kad kaltinimai šiems pareigūnams dėl provokacinių veiksmų prieš raudonarmiečius nėra pagrįsti jokiais įrodymais.

Vidaus reikalų ministras K.Skučas (antras iš kairės) su Vyriausybės nariais prie statomos Tumiškių hidroelektrinės. Šalia - teisingumo ministras A.Tamošaitis, centre - ministras pirmininkas A.Merkys. Vilnius, 1940 m.

Tačiau kam tai rūpėjo? Tikrai ne V. Dekanozovui ar iš pogrindžio išlindusiam Lietuvos komunistų vadeivai Antanui Sniečkui, kuris birželio 18 dieną paskirtas naujuoju VSD vadovu. Suprantama, kad A. Sniečkus, ne vieną dešimtmetį veikęs prieš nepriklausomą Lietuvos valstybę ir dėl to nemažai laiko praleidęs Lietuvos kalėjime, buvo asmeniškai suinteresuotas sunaikinti valstybę nuo komunistinio gaivalo gynusius pareigūnus. Taigi M. Krygeris buvo priverstas K. Skučo ir A. Povilaičio bylas perduoti komunistų perimto VSD žinion. O tai suimtiesiems jau nežadėjo nieko gero.

Vis dėlto K. Skučo ir A. Povilaičio artimieji neprarado vilties išlaisvinti nekaltai įkalintus Lietuvos pareigūnus net ir tuomet, kai pradėjo veikti prieš suformuota kolaborantų vyriausybė. Pranas Skučas liepos pradžioje pamėgino bent jau gauti vadinamojo Lietuvos prezidento Justo Paleckio leidimą pasimatyti su kalinčiu broliu. Deja, susitikimas nuvylė. Vėliau P. Skučas prisiminė, kad J. Paleckis kalbėti šia tema sutiko tik už užuolaidų ir čia pat pareiškė nieko padėti negalįs nei K. Skučui, nei A. Povilaičiui.

Supratę, kad iš okupantų marionetės nieko negalima tikėtis, K.Skučo bičiuliai mėgino kitaip veikti. Pasak P. Skučo prisiminimų, verslininkas Ernestas Kirša papirko kalėjimo prižiūrėtoją, kad šis padėtų suimtiesiems ištrūkti į laisvę. Tačiau sumanymas žlugo apie išvadavimo planą sužinojus enkavėdistams. Netrukus užgeso ir paskutinės viltys: liepos 23 dieną K. Skučas ir A. Povilaitis, pažeidžiant visus dar formaliai nepriklausomos Lietuvos įstatymus ir tylint valdžioje esantiems okupantų pakalikams, buvo išvežti į Maskvą.

Likimą gaubė paslaptis

Apie suimtųjų kelionę į Rytus turbūt taip ir nebūtume sužinoję, jeigu ne 1942 metais leidinyje "Savaitė" paskelbti vienu traukiniu su jais važiavusio gydytojo Vlodo Lašo prisiminimai. Pasak prisiminimų autoriaus, į keleivinį traukinį jie drauge su kitais suimtaisiais, tarp kurių buvo nemažai aukštų Lietuvos karininkų, buvo įlaipinti ne Kauno geležinkelio stotyje, o kažkur Aleksote. Gydytojas prisimena, kad suimtuosius vežė vagonuose su aklinai uždangstytais langais, tačiau pravažiavus Naująją Vilnią užuolaidos nuo langų buvo nuimtos. Iki Minsko sargybiniai su suimtaisiais elgėsi

mandagiai, tačiau ten jie buvo perkelti į grotuotą kaliniams skirtą vagoną, kuriuo ir pasiekė Maskvą.

Vidaus reikalų ministras K.Skučas (sėdi trečias iš kairės) Seimo posėdyje, kuriame buvo ratifikuota sutartis su SSRS, numatanti įvesti į šalį 20 tūkst. Raudonosios armijos karių. Iš kairės: ministras pirmininkas A.Merkys, užsienio reikalų ministras J.Urbšys, teisingumo ministras A.Tamošaitis, krašto apsaugos ministras K.Musteikis, Finansų ministras Ernestas Galvanauskas, Švietimo ministras Kazys Jokantas, Susisiekimo ministras Jonas Masiliūnas, žemės ūkio ministras J.Audėnas. Kaunas, 1939 m. spalio 14 d.

Liepos 25 dieną K. Skučas ir A. Povilaitis atsidūrė Lubiankos rūsiuose ir dviem mėnesiams buvo palikti ramybėje. Pirmieji tardymai prasidėjo tik rugsėjo viduryje, oficialiai iškėlus jiems baudžiamąją bylą. Kaltinimai, kuriuos buvusiam vidaus reikalų ministrui suformulavo L. Berijos pavaduotojas Vsevolodas Merkulovas, buvo maždaug tokie: „K. Skučas yra provokacinių veiksmų prieš Lietuvoje esančias sovietines karines įgulas tiesioginis kaltininkas. Būdamas Lietuvos vidaus reikalų ministras jis vykdė žiauriausią politiką prieš Lietuvos revoliucinį judėjimą. Be to, 1934-1939 metais, būdamas Lietuvos karo atašė Maskvoje, šnipinėjo prieš Sovietų Sąjungą.“

Kaltinimų pagrįstumą turėjo sustiprinti ir liudytojų parodymai, o jų byloje netrūko. Iš bylos medžiagos matyti, kad joje buvo apklaustas ir nurodymą suimti Lietuvos pareigūnus davęs A.Merkys (beje, tuo metu jau pats valgęs kalinio duoną Saratove). Nors nei A.Merkio, nei kitų liudytojų parodymuose konkrečių įkalčių ir nebuvo, byla 1941 metų birželio 26 dieną buvo perduota teismui.

Bylos nagrinėjimas netruko ilgai. Liepos 8 dieną įvykusiame Karinės kolegijos posėdyje K. Skučas buvo nuteistas mirtimi. Liepos 30 dieną generolas buvo sušaudytas Maskvos Butyrkų kalėjime. Birželio 23-iąją nuteistą A.Povilaitį tame pačiame kalėjime budelio kulka pakirto trimis savaitėmis anksčiau – liepos 12-ąją.

Apie į Rusiją išvežtą K. Skučo ir A.Povilaičio likimą jo artimiesiems taip ir nepranešta. Tad ilgus dešimtmečius jų neapleido viltis, kad abu vyrai yra gyvi ir laikomi kažkur Rusijoje. Tokias viltis pakurstė ir žmonių, neva mačiusių A. Povilaitį tylomis sėdintį ant scenos kažkokios Vilniaus įstaigos salėje, pasakojimai, ir Bostone išleista Lietuvių enciklopedija, kurios 23 tome rašoma, jog A.Povilaitis "1960 metais buvo parvežtas į Vilnių". Sunku pasakyti, kas paskleidė tokią dezinformaciją, tačiau negalima atmesti tikimybės, jog tai buvo Sovietų Sąjungos specialiųjų tarnybų darbas.

Nėra abejonių, kad tiek minėtų Lietuvos pareigūnų, tiek kitų pirmųjų okupacijos aukų bylos saugo dar daugybę paslapčių, tačiau jos Lietuvos tyrėjams iki šiol nepasiekiamos. Tiesa, K. Skučo byla 1989-aisiais buvo trumpam atsiųsta į Lietuvą. Tai, kad niekas tuo metu nepasirūpino padaryti šios bylos kopijos, šiandien atrodo daugiau negu keista.

Tačiau dabar šaukštai po pietų – byla labai greitai grįžo į slaptus KGB archyvus. O matydami, kur link eina šiandieninė Rusija, galime neabejoti, kad joje slypinti tiesa ši kartą pražuvo amžinai.